

رسالة محمد بن عبد الله

دانشگاه پیام نور مرکز تهران
دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی
گروه جغرافیا

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد
جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری

عنوان پایان نامه

گسترش کالبدی شهر بوکان و اثرات آن در دگرگونی کاربری اراضی پیرامون (در دوره ۱۳۸۵-۱۳۳۵)

استاد راهنما:

دکتر مصطفی طالشی

استاد مشاور:

دکتر اسماعیل علی اکبری

دانشجو:

اسعد جهان پور

شماره
تاریخ
پوست

دانشگاه شهید بهشتی
دانشگاه پیام نور استان تهران

جمهوری اسلامی ایران
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

مجمع علوم انسانی

تصویب نامه

پایان نامه

کارشناسی ارشد رشته جغرافیا

عنوان:

" گسترش کالبدی شهر بوکان و اثرات آن در دگرگونی کاربری
ارضی پیرامون در دوره ۸۵-۱۳۳۵ "

تاریخ و روز دفاع: ۱۳۰۷/۰۶/۰۹ سه شنبه ساعت: ۱۵:۰۰-۱۳:۳۰

نمره: ۱۹۵
درجه ارزشیابی: عالی

اعضای هیأت داوران:

ردیف	سمت	نام و نام خانوادگی	مرتبه علمی	امضاء
۱	استاد راهنما	دکتر مصطفی طالقانی		
۲	استاد مشاور	دکتر اسماعیل عطی الهیری		
۳	استاد مشاور			
۴	استاد داور	دکتر طی شمسی		
۵	استاد داور			
۶	نماینده تحصیلات تکمیلی			

تهران، خیابان لستک نجابت
الهی، ترسیده به خیابان
کریمخان زند، چهارراه
سپهبد، پلاک ۲۳۳
تلفن: ۸۸۸۰۱۰۹۰
فونیکس: ۸۸۸۹۰۵۲۶
www.tpmu.ac.ir
ensani@tpnu.ac.ir

تقدیم به:

روح پدر بزرگوارم که همواره مشوق من در تحصیل بود.
و به مادر دلسوز و مهربانم که مرا الفبای زندگی آموخت.
و به همسر فداکار و عزیزم که سختی های ادامه تحصیل
مرا تحمل نمود.

تقدیر و تشکر فراوان از اساتید گرانقدر آقایان

*استادمهربان وعزیزم **جناب آقای دکتر مصطفی طالشی**، که راهنمای اینجانب

بوده ونهایت تلاش وهمکاری صمیمانه رابا اینجانب داشته اند.

*واز استادگرامی **جناب آقای دکتر اسماعیل علی اکبری** که مشاور اینجانب

بوده. *واز استادمحترم **جناب آقای دکتر علی شمعی** که داوری پایان نامه رابه

عهدہ داشته اند.

* * *

چکیده:

یکی از ویژگی های بنیادی فرایند شهرنشینی شتابان در ایران، گسترش و توسعه فیزیکی و کالبدی بدون برنامه سکونتگاههای شهری است.

ارزیابی روند جمعیت شهری کشورهای رو به رشد در طی ۵۰ سال گذشته نشان می دهد که این جمعیت به بیش از ۷ برابرافزایش یافته و انتظار می رود در طی ۲۰ سال آینده به حدود دو برابر افزایش یابد. در فضای جغرافیایی ایران نیز در طی ۴۰ سال گذشته جمعیت شهری کشور ۶/۲ برابر شده است.

دگرگونیهای جمعیتی به گونه های متفاوتی رشد و توسعه فیزیکی سکونتگاههای شهری را بوجود آورده است این توسعه فیزیکی بر بستر محیط طبیعی در بسیاری از موارد منجر به تخریب اراضی کشاورزی شده است. در این پژوهش، مطالعات جغرافیایی نشان می دهد که میزان جمعیت شهر بوکان از ۵۳۰۷ نفر در سال ۱۳۳۵ به ۱۵۱۶۸۹ نفر در سال ۱۳۸۵ رسیده و بستر فیزیکی آن نیز در همین فاصله زمانی از ۶۲ هکتار مساحت به ۱۸۲۵ هکتار مساحت افزایش یافته است بنابراین بطور متوسط در هر سال به ازای ۲۹۲۷ نفر ۳۵/۲۶ هکتار مساحت افزایش یافته است.

توسعه فیزیکی شهر بوکان منجر به تخریب اراضی کشاورزی از یک سو و از سوی دیگر کاهش سطوح کاربریهای مناسب نظیر آموزشی، بهداشتی، فضای سبز..... را در پی داشته است.

کلید واژه: توسعه فیزیکی، تخریب اراضی کشاورزی، بوکان، دوره زمانی ۱۳۳۵-۱۳۸۵

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول: کلیات تحقیق.....	۱
مقدمه.....	۲
۱-۱: بیان مساله.....	۳
۱-۲: فرضیه ها.....	۶
۱-۳: ضرورت انجام تحقیق و اهداف.....	۶
۱-۴: روش انجام تحقیق.....	۸
۱-۵: پیشینه تحقیق.....	۸
۱-۶: مشکلات تحقیق.....	۱۰
۱-۷: جمع بندی.....	۱۰
فصل دوم: مبانی نظری پژوهش.....	۱۲
۲-۱: مفاهیم بنیادی.....	۱۳
۲-۱-۱: شهر.....	۱۳
۲-۱-۲: رشد شهری.....	۱۳
۲-۱-۳: توسعه وانواع آن.....	۱۴
۲-۱-۴: توسعه شهر.....	۱۶
۲-۲: الگوهای توسعه شهری:.....	۱۷
۲-۲-۱: شهر پراکنده:.....	۱۸
۲-۲-۲: شهر فشرده:.....	۱۹
۲-۲-۳: شهر ستاره‌ای.....	۲۲
۲-۲-۴: شهرهای اقماری:.....	۲۳
۲-۲-۵: شکل کهکشانی:.....	۲۴
۲-۲-۶: الگوی توسعه روستا شهری:.....	۲۷
۲-۲-۷: الگوی بافت حلقه‌ای:.....	۲۸
۲-۳: الگوی توسعه فضایی شهر در رابطه با نواحی پیرامونی:.....	۲۹
۲-۳-۱: وابستگیهای فضایی و روابط شهر و روستا:.....	۳۰
۲-۳-۲: تاثیرات توسعه فضایی شهر بر زمینهای کشاورزی:.....	۳۱
۲-۴: توسعه پایدار شهری.....	۳۲

- ۲-۴-۱: جایگاه محیط زیست در برنامه‌ریزی شهری..... ۳۴
- ۲-۴-۲: نقش شهرسازان و برنامه ریزان شهری به رویکرد توسعه پایدار شهری ۳۸
- ۲-۵: مبانی نظری توسعه فضایی شهر ۴۰
- ۲-۵-۱: نگرش سیستمی به شهر..... ۴۰
- ۲-۵-۲: نگرش برنامه‌ریزی نظامهای فضایی در توسعه فیزیکی شهر ۴۲
- ۲-۶: عوامل مؤثر بر رشد و توسعه شهری:..... ۴۳
- ۲-۶-۱: عوامل انسانی..... ۴۳
- ۲-۶-۲: عوامل اقتصادی ۴۵
- ۲-۶-۳: عوامل سیاسی و تاریخی..... ۴۶
- ۲-۶-۴: عوامل اکولوژیکی (محیطی)..... ۴۸
- ۲-۶-۵: سایر عوامل:..... ۵۰
- ۲-۷: محدودیتهای توسعه فیزیکی شهر..... ۵۰
- ۲-۷-۱: محدودیتهای محیط شناختی ۵۱
- ۲-۷-۲: محدودیتهای ناشی از عوامل اجتماعی:..... ۵۱
- ۲-۷-۳: محدودیتهای ناشی از عوامل اقتصادی ۵۱
- ۲-۷-۴: محدودیتهای ناشی از عوامل فنی ۵۱
- ۲-۷-۵: محدودیتهای ناشی از عوامل اداری و سیاسی:..... ۵۲
- ۲-۸: توسعه فضایی در نواحی شهری کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه ۵۲
- ۲-۹: مراحل تاریخی شهرنشینی و توسعه شهری در ایران:..... ۵۳
- ۲-۱۰: ویژگی‌های کالبدی شهرهای ایران ۵۸
- ۲-۱۱: تحلیل رشد و توسعه فضایی شهرهای ایران..... ۶۱
- ۲-۱۱-۱: مراحل رشد و توسعه فضایی شهرهای ایران..... ۶۳
- بافت تاریخی ؛ ایجاد و گسترش هسته اولیه شهرها..... ۶۳
- بافت قدیمی ؛ شکل‌گیری شهر ایرانی - اسلامی..... ۶۵
- بافت میانی ؛ رشد آرام شهرها و شروع تغییرات کالبدی در آنها..... ۶۴
- بافت جدید ؛ رشد شتابان شهرسازی و گسترش بی‌رویه شهرها..... ۶۵
- بافت پیرامونی ؛ گسترش شهرک‌سازی..... ۶۶
- بافت اقماری ؛ گسترش ناپیوسته شهر..... ۶۶
- گسترش متروپولی شهر به همراه ایجاد شهرهای جدید..... ۶۷

۲-۱۱-۲: ارزیابی طرحهای توسعه شهری و تأثیر آنها در توسعه فضائی شهرهای ایران..... ۶۸

۲-۱۲: جمع بندی و نتیجه گیری..... ۷۲

فصل سوم: شناخت ویژگیهای محیط شناختی و اجتماعی - اقتصادی شهر بوکان ۷۳

۳-۱ موقعیت جغرافیائی ۷۴

۳-۲ ویژگیهای محیط شناختی شهرستان و شهر بوکان ۷۷

۳-۲-۱ شرایط پستی و بلندی ۷۷

۳-۲-۲ زمین شناسی و ژئومورفولوژی ۷۸

۳-۲-۳ خصوصیات اقلیمی شهر بوکان ۸۵

۳-۲-۴ منابع آب ۹۱

۳-۲-۵ قابلیت اراضی و استعداد اراضی ۹۳

۳-۲-۶ پوشش گیاهی ۹۵

۳-۳ شناخت وضعیت اجتماعی - اقتصادی شهر بوکان ۹۶

۳-۳-۱ پیشینه سکونت پذیری شهرستان و شهر بوکان ۹۶

۳-۳-۲ شناخت خصوصیات جمعیتی ۱۰۰

۳-۳-۳ بررسی وضعیت مهاجرت شهر بوکان ۱۰۴

۳-۳-۴ ویژگی های اقتصادی ۱۰۴

۳-۵ جمع بندی و نتیجه گیری ۱۰۸

فصل چهارم: یافته های تحقیق ۷۶

۴-۱ ویژگیهای اجتماعی - تاریخی و کالبدی شهر بوکان تا سال ۱۳۳۵ ۱۱۱

۴-۲ روند گسترش کالبدی شهر بوکان در دوره ۸۵-۱۳۳۵ ۱۱۵

۴-۳ تأثیر عوامل جغرافیایی و طبیعی در رشد و تیپولوژی شهر بوکان ۱۱۹

۴-۴ الگوی توسعه فیزیکی شهر بوکان ۱۱۹

۴-۵ عوامل مؤثر در توسعه فیزیکی شهر بوکان ۱۲۱

۴-۵-۱ عوامل طبیعی و توسعه فیزیکی شهر ۱۲۴

۴-۵-۲ عوامل اجتماعی و توسعه فیزیکی شهر ۱۳۰

۴-۵-۳ عوامل اقتصادی و توسعه فیزیکی شهر ۱۴۱

۴-۶ شبکه ارتباطی و توسعه فیزیکی شهر ۱۶۰

۴-۷ بررسی بافت شهری بوکان ۱۶۳

۴-۸ اهمیت و ضرورت بررسی کاربری اراضی ۱۶۸

۴-۹: وضعیت کمتی و کیفی اراضی شهر بوکان ۱۶۹

۴-۱۰: تغییرات سطوح کاربری اراضی شهری ۱۷۳

۴-۱۱: پیامدهای توسعه کالبدی شهر بوکان ۱۷۴

۴-۱۲: جمع بندی: ۱۷۴

فصل پنجم: آزمون فرضیات، جمع بندی و پیشنهادات ۱۸۲

۵-۱: آزمون فرضیات ۱۸۳

۵-۲: جمع بندی ۱۸۴

۵-۳: پیشنهادات ۱۸۵

۵-۳-۱: پیشنهادات کلی ۱۸۵

۵-۱۳-۲: پیشنهادات موردی ۱۸۷

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول ۱-۲: معیارهای ساخت و شکل پایدار شهر در مقایسه با سلسله مراتب نیازهای انسانی ماسلو و انتظاراتی راکه می‌توان از آن برای شهر استخراج کرد.....	۲۶
جدول ۲-۲: اصول طراحی توسعه پایدار شهری.....	۳۴
جدول ۱-۳: تیپ‌های اقلیمی ایستگاههای مجاور شهر بوکان در سیستم دو مارتن گسترش داده شده.....	۸۷
جدول ۲-۳: خلاصه وضعیت دمایی و بارندگی در ایستگاه داشبند.....	۸۷
جدول ۳-۳: توزیع نسبت درصد بارندگی ماهانه به سالانه ایستگاه داشبند.....	۸۸
جدول ۴-۳: گروههای عمده سنی بر حسب سن و جنس شهر بوکان در آبان ۱۳۸۵.....	۱۰۵
جدول ۵-۳: وضعیت تحصیلی با سوادان شهر بوکان به تفکیک مقطع تحصیلی و جنس در آبان ۸۵.....	۱۰۷
جدول ۶-۳: ویژگیهای مهاجران را بر اساس مبدأ مهاجرت در فاصله ۷۵-۸۵.....	۱۰۸
جدول ۷-۳: شاغلان بر حسب جنس و گروههای عمده فعالیت در شهر بوکان - آبان ماه ۸۵.....	۱۰۹
جدول ۸-۳: جمعیت شاغل بوکان بر حسب گروههای عمده فعالیت.....	۱۰۹
جدول ۱-۴: روند تغییرات جمعیت شهر بوکان ۱۳۳۵-۸۵.....	۱۲۳
جدول ۲-۴: جمعیت نرخ رشد جمعیت شهر بوکان در دوره ۳۵-۸۵.....	۱۲۴

فهرست اشکال

شکل ۱-۲: شکل گسترده از کوین لینچ.....	۱۹
شکل ۲-۲: شکل هسته ای.....	۲۱
شکل ۳-۲: شکل ستارهای از کوین لینچ.....	۲۳
شکل ۴-۲: شکل کهکشانی از کوین لینچ.....	۲۴
شکل ۵-۲: شکل حلقهای از کوین لینچ.....	۲۹
شکل ۶-۲: جایگاه حفاظت محیط زیست و برنامه‌ریزی شهری در فرایند سیستم برنامه‌ریزی.....	۳۷

فهرست نقشه‌ها

نقشه شماره ۱-۳: موقعیت بوکان در ایران ، استان ، شهرستان.....	۷۵
نقشه شماره ۲-۳: موقعیت جغرافیائی شهرستان بوکان.....	۷۶
نقشه شماره ۳-۳: توپوگرافی محدوده مورد مطالعه.....	۷۸
نقشه شماره ۴-۳: زمین شناسی محدوده مورد مطالعه.....	۸۰
نقشه شماره ۵-۳: تقسیم بندی استان آ-غ را بر حسب پیش بینی احتمالی وقوع زلزله.....	۸۴
نقشه شماره ۶-۳: پهنه‌بندی زلزله در منطقه آذربایجان.....	۸۵
نقشه شماره ۷-۳: موقعیت بوکان در حوضه آبریز سیمینه رود و زرینه رود.....	۹۳

نقشه شماره ۳-۸: خاک شناسی استان آ-غ.....	۹۵
نقشه شماره ۴-۱: نقشه بافت بوکان.....	۱۱۵
نقشه شماره ۴-۲: روند توسعه شهر بوکان.....	۱۲۰
نقشه شماره ۴-۳: محلات حاشیه‌نشین شهر بوکان.....	۱۴۰
نقشه شماره ۴-۴: محله اسلام آباد.....	۱۵۸
نقشه شماره ۴-۵: محله کلهر آباد.....	۱۵۹
نقشه شماره ۴-۶: محله امیرآباد.....	۱۶۱
نقشه شماره ۴-۷: محله جاده حصار.....	۱۶۲
نقشه شماره ۴-۸: شبکه ارتباطی شهر بوکان.....	۱۶۶
نقشه شماره ۴-۹: انواع بافت شهر بوکان.....	۱۷۰
نقشه: شماره ۴-۱۰: کاربری اراضی شهر بوکان در سال.....	۱۷۳

فهرست نمودارها

نمودار ۳-۱: منحنی آمبروترمیک ایستگاه دانشند.....	۸۸
نمودار ۳-۲: جمعیت شهر نشین و روستا نشین شهرستان بوکان در سال ۸۵ به درصد.....	۱۰۲
نمودار ۳-۳: هرم سنی جمعیت شهر بوکان در آبان ۱۳۸۵.....	۱۰۳
نمودار ۳-۴: جمعیت شاغل بوکان برحسب گروههای عمده فعالیت.....	۱۰۷
نمودار ۳-۵: مثلث اقتصادی گارنیه و جایگاه اقتصادی بوکان در سال ۷۵.....	۱۰۸
نمودار ۴-۱: گروههای عمده فعالیت شهر بوکان در آبان ماه ۱۳۸۵.....	۱۲۲
نمودار ۴-۲: مهاجران وارد شده در طی دوره ۶۵-۷۵ بر حسب سن و جنس به شهر بوکان.....	۱۵۲
نمودار ۴-۳: اثرات مستقیم و غیر مستقیم محیط انسان ساخت.....	۱۶۹

فهرست عکس ها و تصاویر

صفحه	عنوان
۱۱۴	عکس ۴-۱- بیانگر وضعیت بوکان در سال ۱۳۳۵
۱۱۹	عکس ۴-۲- بیانگر گسترش فیزیکی شهر بوکان در سال ۱۳۸۵
۱۵۶	عکس ۴-۳- محله اسلام آباد
۱۵۷	عکس ۴-۴- محله کلهر آباد
۱۵۸	عکس ۴-۵- محله امیر آباد
۱۵۹	عکس ۴-۶- محله جاده حصار
۱۶۳	عکس ۵-۷- یکی از باغات تخریب شده بوکان
۱۷۲	عکس ۵-۸- بیانگر آلودگی رودخانه سیمینه رود
۱۲۱	تصویر ۵-۱- الگوی توسعه شهر بوکان
۱۲۲	تصویر ۵-۲- مقایسه عکس هوایی سال ۱۳۳۵ و تصویر ماهواره سال ۱۳۸۵
۱۲۶	تصویر ۵-۳- بافت گسسته شهر بوکان

فصل اول:

طرح تحقیق

مقدمه

سده ۲۱ قرن شهرها و شهرنشینی است و در سالهای آتی بیشتر مردم جهان در شهرها سکونت خواهند داشت. در سال ۱۹۵۰ فقط ۳۱ درصد از جمعیت جهان در شهرها ساکن بودند و این رقم در سال ۱۹۹۵ به ۴۵ درصد رسید. در سال ۲۰۰۰، از هر دو نفر، یک نفر در شهرها ساکن بوده است. بخشی از این رشد شهرنشینی در شهرهای کوچک و میانه اندام تمرکز می یابد.

((رشد شهری در نفس خود خصلتی سرکش دارد. لذا نیازمند مهار و هدایت است ، سیاست گذاری رشد شهری، مسئولیتی خطیر است. زیرا از یک طرف باید به زدودن نابسامانیها پردازد و از طرف دیگر با هدایت عقلایی ساخت و سازها از بروز و پیدایش ناهنجاریها به ویژه از ابعاد کالبدی آن جلوگیری نماید)) (حمیدی، ۱۳۷۶: ۱).

در همین راستا بر اثر انقلاب صنعتی و افزایش آگاهی‌های پزشکی و مهاجرت‌های شدید روستایی به نواحی شهری و نیز رشد طبیعی جمعیت، شهرها بر کالبد فیزیکی خود می‌افزایند و نواحی روستایی اطراف خود را می‌بلعند. تعدیات ناشی از نفوذ و تسلط صنایع و شهرنشینی و گسترش راههای ارتباطی که از زمره بلعندگان فضا به حساب می‌آیند، باعث درگیری و تخاصم بویژه در فضاهای حاشیه شهری است. این وضعیت بیشتر بدان سبب زیانبار می‌نماید که فضاهای روستایی، به موازات نقش سنتی خود در تولید کشاورزی، فضاهای تفریحی و زیستی نیز به شمار می‌آیند. در این میان کشاورزی حاشیه شهرها بسیار آسیب پذیر به نظر می‌رسد. تقاضای زمین برای ایجاد بنا، گاه به نحو سرسام آوری بر بهای زمین می‌افزاید و این شرایطی مناسب برای حفظ فعالیت‌های کشاورزی به شمار نمی‌آید. توسعه فیزیکی شهر در غالب موارد به زیان مرغوب ترین اراضی کشاورزی تمام می‌شود. توسعه فیزیکی شهر، مناظر روستایی را به نابودی کشانده و سیمای دلچسب دهکده‌های گذشته را مسخ کرده و از مناظر روستایی، جز قطعاتی پراکنده بر جای ننهاده است، علاوه بر مناظر، عملکردهای اقتصادی سکونتگاههای روستایی را از بین می برد که در نهایت ناپایداری سکونتگاههای روستایی و سکونتگاههای شهری را نیز در پی خواهد داشت.

از سوی دیگر شهرها به لحاظ توسعه فیزیکی خود نیازمند مصالح ساختمانی هستند. در عصر بتون، شهر در جستجوی شن و ماسه به بستر رودها هجوم آورده، دست به برداشتهایی بی‌قاعده و مفرط زده و علاوه بر تغییرات مستقیم و غیر مستقیم بر اکو سیستم‌های طبیعی، منظره ای بس ناخوش

آیند و دل‌آزار بر جای نهاده است. مراکز استخراج و معادن سنگ‌های ساختمانی نیز گاه خسارات و زیانهای بسیار برای محیط زیست به بار می‌آورند (یعقوبی، ۱۳۸۲: ۲). می‌توان گفت که رشد و توسعه حاشیه‌ای و گسترش فیزیکی شهرهای ایران از برنامه پنجم قبل از انقلاب اسلامی شروع می‌شود. چرا که با بالا رفتن قیمت نفت و سرریز شدن دلارهای نفتی، دولت وقت ایران، تمایل شدیدی جهت رشد و توسعه شهرها نشان داد و به جهت اینکه قبل از این برنامه، میزان هزینه و ایجاد اشتغال و فعالیت‌های عمرانی در شهرها محدود بود با شروع این برنامه، ساخت و ساز با شدت هر چه بیشتر در شهرها شروع و فرصت‌های اشتغال در بخش ساختمان سازی برای مهاجرین روستایی بوجود آمد که خود به عامل مهاجرت شدت بخشید و همچنین جریان دلارهای نفتی باعث شد دولت ابزار مناسبی برای دخالت عمیق و شدید در نظام شهری کشور بدست گیرد که زمینه ساز مهاجرت به شهرها و توسعه فیزیکی و کالبدی لجام گسیخته شهرها را سبب گردید. (هاشم زاده همایونی، ۱۳۶۷: ۸۸).

۱-۱: بیان مساله:

شهرهای سراسر جهان، چه در دنیای توسعه یافته و چه در کشورهای در حال توسعه در قرن حاضر، تنشهای تازه‌ای را پیش روی دارند. تا سال ۱۸۰۰ میلادی جمعیت شهرنشین جهان تنها ۳ درصد جمعیت آن زمان را تشکیل می‌داد (سهامی، ۱۳۷۹: ۲۱۵). بدنبال انقلاب صنعتی در قرن هیجدهم و رشد سریع تولیدات و چرخش اساسی در اقتصاد شهری، افزایش چشمگیر درآمدهای شهری که پیامد آن افزایش ناگهانی مهاجرت از روستا به شهر، رشد جمعیت شهری شتاب گرفته و باعث رشد سریع شهرنشینی گردید. به نحوی که بسیاری از مراکز شهری نتوانستند خود را با هجوم ناگهانی مهاجران تطبیق دهند (توفیقیان، ۱۳۶۹: ۳۵۱).

در اطراف شهرها مناطق مسکونی زیادی ایجاد گردیده است. این کار به نحوی صورت گرفته که زمین‌های شهری و زراعی در مناطق وسیعی از اراضی اطراف شهرها هم چون صفحه شطرنج در هم آمیخته‌اند (وات، ۱۳۷۲: ۷۶) و این می‌تواند باعث اتلاف بهترین زمین‌های کشاورزی شود، زیرا زمانی که این زمین‌ها در محاصره شهرها و شهرکها قرار دارند، ممکن است در اختیار بورس بازی زمین قرار گرفته و تا بالا رفتن قیمت‌ها به همان نحو رها شوند و تغییرات گسترده در کاربریهای زراعی باغی و از بین رفتن گاه عمدی آنها به نفع کاربریهای شهری را موجب می‌شوند.

شهر در مسیر توسعه کالبدی خود بر روستاهای مجاور چنگ می‌اندازد و متناسب با نیازهای زمان چهره و سیمای آن را تغییر می‌دهد. (فرید، ۱۳۷۹)

در ایران تحولات اقتصادی، اجتماعی و تکنولوژیکی جامعه در چند دهه اخیر توسعه شهرنشینی و به تبع آن گسترش فیزیکی شهرها، تمرکز شدید جمعیت و فعالیت را در شهرهای بزرگ دامن زده است. (حبیبی، ۱۳۷۴) در کشور ایران نیز وضعیت شهرسازی با توجه به شرایط اقتصادی حاکم و پس از پیوستگی اقتصاد ملی به نظام سرمایه داری جهانی و ادغام در شبکه اقتصادی آن بخاطر سرمایه گذاریها در شهرها از محل درآمدهای نفتی، رشد این گونه مراکز شدت یافت و روزبروز بر جمعیت شهری افزوده شد. به طوریکه جمعیت شهری ایران از ۵۹۹۶۷۲۶ نفر در سال ۱۳۳۵ به ۲۶۹۵۳۰۰۰ نفر در سال ۱۳۶۵ (زنجانی، ۱۳۷۰: ۱۰).

و به ۳۱۸۳۶۵۹۸ نفر در سال ۱۳۷۰ (مرکز آمار ایران، ۱۳۷۰).

و به ۳۶۸۱۷۷۸۹ نفر در سال ۱۳۷۵ (مرکز آمار ایران، ۱۳۷۶).

و بالاخره به ۴۸۲۴۵۰۷۵ در سال ۱۳۸۵ رسید (سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۸۵). بر همین اساس جمعیت شهر بوکان از ۵۳۰۷ نفر در سال ۱۳۳۵ به ۱۲۰۰۲۰ نفر در سال ۱۳۷۵ و به ۱۵۱۶۸۹ نفر در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است (سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۸۵).

توسعه فیزیکی شهرها فرایندی پویا و مداوم است که طی آن محدوده های فیزیکی شهر و فضاهای کالبدی آن در جهات عمودی و افقی از حیث کمی و کیفی افزایش می یابند در صورتیکه این روند سریع و بی برنامه باشد ترکیب نامناسبی از فضاهای شهری بوجود می آید در نتیجه سیمای شهری را با مشکلاتی روبرو می کند در توسعه نامتجانس شهرها با حالت ((تراکم بیش از اندازه جمعیت، تمرکز فعالیت ها و فراوانی ساخت و سازها، رشد و گسترش فیزیکی بی رویه کانونهای شهری و تخریب اکوسیستم های طبیعی مواجه هستیم)) (شکویی، ۱۳۷۳: ۸۵).

در بیشتر شهرهای جهان سوم به علت مهاجرت شدید روستائیان به شهرها، تقاضا برای مسکن سریعتر از ساختن آن افزایش می یابد. یکی از روشهای تلاش برای زندگی در شهر کاهش هزینه های مسکن است. بیشتر مهاجرین با اشغال قطعه ای زمین بدون خرید و یا پرداخت اجاره در حاشیه شهرها و یا در زمین های مرطوب مسیل ها و حریم رود خانه ها و یا تپه هایی با شیب تند با ساخت مسکن بدون رعایت موازین فنی و عدم استفاده از مصالح مرغوب باعث بوجود آمدن زاغه ها و مناطق حاشیه نشین می شوند. رشد بدون برنامه و غیر قابل کنترل شهرها ارائه خدمات مورد نیاز

شهروندان را (بخصوص در مناطق زاغه ای و حاشیه نشین) مشکل میسازد. افت تدریجی ساختمانهای مسکونی و تباهی آنها در مرکز شهر از دیگر مشکلات گسترش کالبدی بدون برنامه شهر است. با افزایش درآمد، خانواده می تواند از قلب شهر به مناطق جذاب هر چه دورتر نقل مکان کند. زوال مناطق درون شهری نتیجه مستقیم رشد حومه ها است. علاوه بر اینها تحقیقات انجام گرفته نشان می دهد که گسترش بدون برنامه کالبدی شهر، باعث بوجود آمدن مشکلات اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و دگرگونی کاربری اراضی پیرامون و همچنین فقر و عدم تساوی، بیکاری، امکان مخاطرات بیشتر طبیعی و انسانی، از هم گسیختگی قوام و اساس خانواده، آلودگی های گوناگون، کمبود وسایل تفریحی، آموزشی و مشکلات مسکن، جابجایی صنایع، و ... می شود (قاجری، ۱۳۸۸، ۶) شهر بوکان یکی از شهرهای میانه اندام استان آذربایجانغربی است که جزو نواحی کوهستانی کشور بشمار می رود. در این مناطق اشکال ناهمواری زمین، زمینه های متفاوتی را جهت توسعه شهرها فراهم می کند.

((در مناطق کوهستانی امکانات محدودی جهت توسعه فیزیکی شهرها وجود دارد و خصوصیات ناهمواری زمین شکل توسعه این نوع شهرها را مشخص می کند)) (هوشیار، ۱۳۸۱، ۶).

هسته اولیه شهر بوکان در دشت کم عرضی با چشمه های متعدد آب و بر کنار رسوبات آبرفتی سمینه رود قرار گرفته که از طرف مشرق به کوه نالشکینه و از طرف مغرب به رودخانه سمینه رود و کوههای غربی آن ختم می شود.

شهر بوکان به تبعیت از کم عرض بودن دشت و جریان جنوبی - شمالی رود و نیز وجود جاده ارتباطی سقز - میاندوآب و همچنین پستی و بلندی موجود در منطقه دارای جهت جنوبی - شمالی است، که در نتیجه به صورت کاملاً خطی گسترش یافته است. ((شیب عمومی شهر به سمت مغرب یعنی بستر رودخانه سمینه رود است. با توجه به مسایل مطرح شده، سوالات تحقیق به شرح زیر می باشد:

۱- کدام عوامل در توسعه فیزیکی بوکان موثر بوده اند؟

۲- گسترش بدون برنامه شهر بوکان به چه میزان و در کدام جهات باعث تخریب و دگرگونی در

اراضی پیرامون شده است؟

۲-۱: فرضیه ها

۱- ساختار فیزیکی-کالبدی شهر بوکان در دوره ۵۰ ساله (۸۵-۱۳۳۵) به شدت گسترش یافته است.

۲- گسترش شتابان شهر بوکان بر تغییر کاربری اراضی پیرامون خود تاثیر گذاشته است.

۳-۱: ضرورت انجام تحقیق و اهداف

هر شهری با توجه به میزان جمعیت ساکن در آن و تراکم جمعیت، جهت پاسخگویی به نیازهای آنان باید عملکردها و کارکردهای مختلف شهری و کاربری‌های گوناگون را در خود داشته باشد، زیرا کاربری‌های شهری هر کدام به نوعی می‌تواند پاسخگوی نیازهای روزمره شهروندان باشد و لازم است هر عملکردی در مکان مناسب خود قرار گیرد تا کارایی بیشتری در رفع نیازمندی‌های مردم داشته باشد.

«عملکردهای شهری با توجه به ماهیت خود از نظر میزان نیاز به فضا متفاوت هستند. در نتیجه مکان قرارگیری آنها از یکسو متأثر از نیازشان به فضاست و از سوی دیگر تحت تأثیر مکانیسم بازار قرار دارد. با توجه به موارد مذکور برای آنکه فعالیت‌های مختلف در مکان‌های مناسب استقرار یابند و روابط مطلوبی با همدیگر داشته باشند، تدوین طرح ارزیابی کاربری زمین به دنبال تهیه برنامه کاربری اراضی ضروری به نظر می‌رسد (بحرینی، ۱۳۷۷)

در این میان شهر بوکان با رشد شدید جمعیتی خود طی نیم قرن اخیر و بخصوص در دهه ۵۵-۶۵ و نیز گسترش سریع و بدون برنامه کالبدی در ۳۰ سال اخیر به سومین شهر پر جمعیت استان آذربایجان غربی تبدیل شده است. در حال حاضر بوکان را می‌توان به عنوان مرکز منطقه جنوب و جنوب غرب دریاچه ارومیه فرض کرد. این شهر با قرارگیری بر سر راه‌های ارتباطی سه استان آذربایجان غربی، آذربایجان شرقی و کردستان از موقعیت ویژه‌ای برخوردار است، بطوری که ارتباط ما در شهرهای ناحیه ای شمال غرب کشور نظیر سنندج و تبریز با یکدیگر بدون عبور از این شهر امکان پذیر نیست. بنابراین نقش و موقعیت استراتژیک شهر در پیوند با تحولات و تغییرات اقتصادی و اجتماعی و سیاسی این منطقه می‌تواند به عنوان یکی از شاخص‌های رشد و توسعه شهر در مقاطع مختلف زمانی گذشته و حال محسوب و ارزیابی می‌گردد.

برای مثال جمعیت این شهر در مدت پنجاه سال، نسبت به سال ۳۵ در حدود ۲۹ برابر رشد داشته است و در همین مدت افزایش کالبدی در حدود ۳۰ برابر را تجربه کرده است و این در حالی است که رشد سریع جمعیتی - کالبدی شهر بوکان بدون هیچگونه برنامه‌ریزی قبلی و کاملاً تحت تاثیر شرایط اجتماعی - اقتصادی و سیاسی - نظامی منطقه و ناشی از آن بوده است.

افزایش سریع جمعیتی - کالبدی شهر بوکان در این مدت کم باعث بوجود آمدن مشکلات زیادی نظیر: حاشیه‌نشینی شدید، جوانتر شدن جمعیت و افزایش نرخ تکفل، سیر نزولی اقتصادی، ساخت و ساز در محیط‌های نامناسب از نظر سیل‌گیری و توپوگرافی، تخریب شدید محیط زیست و اکوسیستم طبیعی منطقه، از بین رفتن زمین‌های مرغوب کشاورزی و ... شده است.

هدف پژوهش علمی کشف واقعیتها و برقرار کردن رابطه میان آنها و تبیین شرایط و رویدادهاست. این تبیین باید به نحوی صورت گیرد که به یک رشته تعمیمهای منطقی منجر شود. تا در صورت امکان بتوان بر اساس آن به پیش بینی رویدادها پرداخت (حافظ نیا، ۱۳۸۱، ۲۱).

در این پژوهش رشد سریع جمعیت و به دنبال آن توسعه و گسترش فیزیکی و تاثیر آن در دگرگونی کاربری اراضی شهر مورد بررسی قرار گرفت تا ضمن آن عوامل تاثیرگذار در رشد و گسترش شهر بوکان شناسایی شده و دنبال آن پیامدهای نامطلوب این رشد از نظر جغرافیایی بررسی و تحلیل شد و از این طریق راه را برای برنامه ریزیهای توسعه آتی شهر هموار کرده و ضمن آن راهکارها و شیوه های کلی برخورد با این مساله بدست آید. همچنین در رواج تفکر حفاظت از محیط زیست و اشاعه آن در فرهنگ مردم تلاش می شود، چرا که ثابت شده که توسعه های کالبدی- فیزیکی در بیشتر موارد به بهای از دست رفتن جنگلها، محیط زیست و اکوسیستمهای طبیعی بوده است. در این پژوهش اهداف اصلی عبارتند از:

۱- بررسی و نقد گسترش کالبدی شهر بوکان در ادوار مختلف

۲- شناسایی عناصر موثر بر توسعه کالبدی شهر در ادوار مختلف و تاثیر آن در دگرگونی کاربری اراضی.

۳- رواج تفکر حفاظت از محیط زیست و اشاعه آن در فرهنگ مردم